

Faluba Kálmán

KISEBBSÉGI IRODALMI NYELVEK SPANYOLORSZÁGBAN:

A GALLEGO ÉS A KATALÁN

A Spanyol Könyvintézet adatai szerint Spanyolországban 1978-ban és 1979-ben kb. nyolcoszor annyi katalán könyv jelent meg, mint gallego, és a gallegóul kiadott könyvek száma mintegy 20 %-kal a baszk kiadványok száma alatt maradt.¹ A kiadói tevékenységben megmutatkozó katalán-baszk-gallego sorrend, valamint az említett arányok demográfiailag nem indokoltak: a katalánul beszélők száma legfeljebb két és félszerese lehet a gallegókénak, baszkul pedig alig ötödszannyian beszélnek, mint gallegóul.² Mi lehet Galicia e téren mutatkozó elmaradottságának az oka, és megfigyelhetők-e hasonló aránytalanságok a spanyolországi nemzeti-ségi kultúra más területein is? A kérdés vizsgálatát itt Spanyolország neolatín - katalán és gallego - kisebbségi területeire szűkítjük.

Galicia és Katalónia középkori irodalma figyelemre méltó, nem egy esetben univerzális értékű alkotókkal és művekkel büszkélkedhet. A XII. és a XIII. század folyamán a Pireneusi-félsziget nyugati szegélyének kialakulóban lévő, lényegében egységes irodalmi nyelvén, gallego-portugálul, részben provanszál indíttatású, részben helyi hagyományokban gyökerező lírai költészet virágzott, ame-

lyet terjedelmes daloskönyvek gyűjtöttek egybe. A korai katalán irodalmat nagyobb műfaji változatosság jellemezte: a hosszú ideig provanszál tematikai, formai, sőt nyelvi béklyóba vert költészet mellett a XIII. század második felében megjelenik a Raimundus Lullus, majd a nagy krónikairók által képviselt, nyelvíleg meglepően érett katalán próza. A középkori virágzást mindkét irodalomban több évszázados, de nyugaton és keleten nem azonos időtartamú és mélységű dekadencia követte.

Galicia és vele a gallego irodalom hanyatlása rendkívül korán elkezdődött, és ez a hanyatlás elsősorban történelmi okokkal magyarázható. Galicia egyike volt azoknak az észak-hispániai kis keresztény államoknak, amelyek a VIII. században kezdték az arabellenes felszabadító háborút, vagyis terjeszkedésüket dél felé. A hegemoniára törekvő Kasztília azonban hamarosan bekebelezte Galiciát is, és a tőle délre létehozott portugál grófság kialakításával, már a XI. században véglegesen kijelölte határait. A nyugati partok visszahódítása immár a kasztíliai érdekszférából kitörő Portugália történelmi feladata lett, míg Galicia elzártságát a fővárosába, Santiago de Compostelába özönlő európai zarándokok csak időlegesen enyhítették. A gallego-portugál irodalom szülőföldje Kasztília sokadrendű provinciájává degradálódott. Az észak és dél között húzott határ fokozatosan nyelvi tartalommal telítődött, és az egymásról tudni nem akaró Galicia és Portugália még közös irodalmi örökségéről, a daloskönyvek költészetéről

is megfedekezett. A XIV. században a Trastámara család első spanyol uralkodója, II. Henrik száműzi a gallego nemességet, és helyébe spanyol családokat telepít. Evvel a spanyol az uralkodó osztályok nyelvéné válik, és növekvő társadalmi presztízse révén érezteti hatását a nép legszőlesebb rétegeiben is.

Míg Galicia sorsa a középkorban a függetlenség elvesztése és az elzártság, Katalónia ellenkező előjelű fejlődésen megy át. A Frank Birodalom egykori örgrófsága, a Marca Hispanica fokozatosan lazítja kapcsolatait az északi nagyhatalommal, gyümölcsöző dinasztikus kapcsolatokat épít ki a szomszédos Aragóniával, majd a Baleárok és a keleti partvidék viszonylag gyors felszabadítása után még arra is marad ereje, hogy nagy kiterjedésű birodalmat hozzon létre a Földközi-tenger nyugati medencéjében, Szardiniától Szicilián át Nápolyig. És bár a XIV. század második felétől érezhető a katalán-aragóniai konföderáció politikai-társadalmi hanyatlása, az erősen polgárosodott, kereskedő és iparos katalán nyelvterület éppen a XV. században éri el irodalmának csúcspontját: az 1400-as évek első felében írja verseit a provanszál hagyományokon bátran túllépő Ausiàs March, és ugyanennek a századnak az utolsó éveiben jelenik meg a világirodalom talán legeredetibb lovagregénye, a Cervantes által is oly sokra értékelt, minden fantasztikumára ellenére is realista Tirant lo Blanc.³ A század elején bekövetkezett dinasztia-váltás, amelynek eredményeként spanyol nyelvű uralkodók kerültek az aragó-

niai trónra, majd néhány évtizeddel később Kasztília és Aragónia perzenálúniója, amely a királyi udvart a nyelvterületen kívülre helyezte, megindította az uralkodó osztályok, elsősorban a főnemesség elspanyolosodását, de e folyamatnak az irodalmi vetülete csak az 1500-as években jelentkezik.

Vázlatos áttekintésünk alapján megállapítható, hogy a mai gallego és katalán kultúra alapvetően eltérő középkori előzményekre támaszkodhat: míg a katalán nyelvterület irodalma beérlelte gyümölcseit, és létrehozta az egységes, prózában és versben egyaránt alkalmazható irodalmi nyelvet, a gallego irodalmi fejlődés megrekedt egy kezdeti, bár ígéretes fokon, még az irodalmi nyelv teljes kikristályosodása előtt. Másfelől a spanyol nyelvi hatás nyugaton korábban és nagyobb mélységben jelentkezett, mint keleten.

A dekadencia, a gallego irodalom teljes elnémulása és a katalán váratlan mennyiségi és főleg minőségi hanyatlása jelentős nyelvi következményekkel járt. A dokumentumok hiánya vagy feldolgozatlansága miatt nem mindig tudjuk lépésről-lépésre nyomon követni a két nyelv fejlődését, de az kétségtelen, hogy a legjellemzőbb tendencia a dialektalizálódás volt: a gallego részben spanyol hatásra, részben spontán fejlődés révén egyre jobban eltávolodott a más utakat járó portugáltól, a katalán területen pedig konszolidálódtak az egységes irodalmi és köznyelv kordájából kiszabadult nyelvjárások. Kialakul a most már

nem Barcelonától, hanem a mindenkori spanyol fővárostól függő katalán tartományok dialektális tudata, és megjelennek a katalánnal szembeállítható valenciai nyelv és mallorcai nyelv terminusok. A spanyol örökösödési háborút követő új közigazgatási intézkedések kizárják a katalánt a közhivatalokból: a Bourbonok egész Spanyolországot azonos törvények szerint és azonos nyelven óhajtják kormányozni. A kis nyelvek eltűnése, az univerzalitás a Felvilágosodásnak is kedves gondolat. A jelentős barcelonai történész és közgazdász, A. de Capmany /1742-1812/ némi nosztalgiával, de belenyugvással állapítja meg, hogy anyanyelve, a katalán, az irodalom szempontjából hol nyelvnek tekinthető.⁴

Mégis, a XIX. század második harmadától kezdve, a romantika ihletésére kísérlet történik mind a katalán, mind a gallego irodalmi használatára, kezdetét veszi a két irodalmi újjászületés, a katalán Renaixença és a gallego Rexurdimento. A két mozgalom nyelvi koncepciója kezdetben alapvetően különböző. Míg a katalánok ismerik középkori irodalmukat és modern gyakorlatukban támaszkodnak rá, a gallegók - legalább is a század végéig - nem tudnak középkori hagyományaikról, és így egyetlen nyelvi bázisuk koruk beszélt nyelve. Első látásra a gallego út tűnik rokonszenvesebbnek és járhatóbbnak, hiszen feltétlen közérthető irodalmi nyelvhez vezet, míg az erőltetett archaizálás miatt az újjászülető katalán irodalom kezdeti alkotásait csak szűk körök élvezhették. Mégis, közelebbről meg-

vizsgálva a XIX. századi /és a mai/ Galicia nyelvi helyzetét, meg kell állapítanunk, hogy a több évszázados spanyol hatás a beszélt gallegót oly mértékben eltorzította, hogy az már nem elegendő alap egy gyökereihez következetesen hű irodalmi nyelv kialakítására. Lássunk néhány példát.

A spanyol [x], veláris zöngétlen réshang, a gallegóban eredetileg ismeretlen. Kezdeti spanyol jövevényszavakban a gallegók ezt a hangot a frikatívaként is ejtendő g-vel helyettesítették, ahogy azt a spanyol ojalá, gallego ogallá pár mutatja. Egy idő után azonban "megtanulták" a spanyol hang ejtését, és az addig tévesen használt g korrekciójaként a múlt század első felétől kezdve saját nyelvük g-it is [x]-nak kezdték ejteni: nem gato, hanem xato, nem pago hanem paxo, nem grande, hanem xranda, stb. A gallego hangrendszernek ez a torzulása, a gsada Galicia nagyobbik, nyugati, a spanyol hatásnak fokozottan kitett felét jellemzi.⁵

A gallego-portugál nyelvfejlődés egyik legjellegzetesebb hangtörvénye a magánhangzók közötti -l- eltűnése. Így az -l végű névszók, ha -es többesjelet kapnak, elveszítik a tő -l- jét, ahogy ezt a portugál papel/papéis, animal/animais, azul/azuis párok mutatják. Mégis, a ma /és a múlt században/ beszélt gallego az ilyen típusú szavakban megőrzi az -l-et /papeles, animales, azules/: többes számait spanyol mintára képezi.

A latin -TATEM accusativus-végződésnek a gallego-portugálban -dade, a spanyolban -dad, illetve a népies

beszélt nyelvben -dá felel meg: bondade/bondad, bondá; universidade/universidad, universidá. Ma - és a múlt században - a gallego az eredeti -dade mellett használja a -dá spanyol vulgarizmust is,

A két nyelv szókínose közötti határok gyakran elmosódtak a gallegók tudatában, és ha megpróbálnak helyesen beszélni, előfordul, hogy spanyolnak vélt gallego szavakat "ultragallegósítanak". Így történhet meg, hogy az ella/ela, caballo/cabalo, bello/bele spanyol-gallego megfelelésekből kiindulva az autentikusan gallego oelle 'nyúl', espello 'tükör' vagy orella 'fül' helyett is oelo, espelo, orela alakot használnak.⁶

A beszélt nyelv kaotikus állapotát a Rexurdimento első igazán nagy alkotója, Rosalia de Castro gallego versei hűen tükrözik. Ricardo Carballo Calero, a santiagoói egyetem gallego tanszékének a vezetője megállapítja például,⁷ hogy a költőnő 1880-ban megjelent Follas novas című kötetében az -l végű névszók többes száma 87 %-ban megőrzi az l-et, tehát spanyol hatást mutat. Ugyanakkor mind a spanyolos, mind pedig a gallego típusú többes számnak a változatai is megjelennek, mégpedig a következő gyakorisági sorrendben: animales, animals; animas, animas és animás. Ugyanosa a Follas novas kötetben a -TATEM latin végződésnek 63 esetben spanyolos alak felel meg /csaknem mindig a vulgáris -dá, néhányszor a köznyelvi -dad/, míg az autentikus -dade 79-szer fordul elő. A meglepő és szomorú az, hogy a mai gallego irodalom legnépszerűbb alkotója, Celso Emilio Ferreiro

utolsó, 1975-ben megjelent kötetében kevés nyomát fedezhetjük fel a norma kikristályosodásának. Ha volt is fejlődés a legutóbbi száz év alatt, az a további spanyolosodás irányába mutat: többes számaiban Ferreiro 29-szer alkalmazza az animales, és csak kétszer az animás típust, a latin -TATEM végződésnek 19-szer felel meg kötetében a vulgáris spanyol -dá és csak 15-ször az autentikus -dade.⁸

A katalán Renaixença alkotói is hamarosan rájönnek, hogy műveik csak akkor számíthatnak közönségsikerre, ha nyelvüket közelítik kortársaik nyelvéhez. A főleg tudós értelmiségiek által művelt, és a század utolsó évtizedeire kimerülő archaizáló költészet mellett megjelenik és erőre kap a városi plebejus polgárság körében népszerű színház, majd a naturalista és realista hatásokat mutató próza. Ez a polgári irányzat az, amely a 90-es évek elején felveti a nyelv, és ezen belül elsőként a helyesírás egységesítésének az igényét, és ezt az igényt állítja céljai szolgálatába a szintén akkor jelentkező politikai katalanizmus. És ebben gyökerezik a gallego és a katalán folyamat alapvető különbsége: keleten a helyi nyelv művelését és egyre táguló körökben való használatát jelentős társadalmi és politikai erők igénylik, míg hasonló erők nyugaton, Galicia elmaradott körülményei között nem is léteznek. Az író, grafikus, politikus Castelao, századunk gallego kultúrájának egyik legrokonszenvesebb alakja egyik rajzán két beszélgető parasztot ábrázol. "Szinte hihetetlen, hogy még mindig léteznek kizsákmányolók és kizsákmányoltak" - mond-

ja az egyik. "Ugyan - válaszol a másik - a mi falvainkban csak kizsákmányoltak vannak."⁹

Galicia mindmáig Spanyolország egyik legelmaradottabb vidéke, amelynek szegénységét éppen Katalóniával szembeállítva érzékeltetjük. A tizenhárom hagyományosan megkülönböztetett spanyol tartomány közül a Katalóniában a legnagyobb az egy főre jutó jövedelem, míg Galícia az utolsó előtti helyet foglalja el. Egész Spanyolországban Galiciában van viszonylag legkevesebb orvos, és itt a legnagyobb a gyermekhalandóság, míg Katalóniát e két tekintetben az elsőkelő harmadik, illetve tizenkettedik hely illeti meg. Galícia lakóinak több mint a fele a mezőgazdaságban dolgozik, míg Katalónia aktív lakosságának 24 %-át az ipar foglalkoztatja.¹⁰ E néhány adat is magyarázza, miért nem alakulhatott ki Spanyolország északnyugati csücskében olyan öntudatos polgárság, amelynek tartományi, nemzetiségi majd nemzeti tudata igényelné a nyelvi partikularitás hangsúlyozását. Katalónia vezető rétegei a századfordulótól tudatos nyelvpolitikát folytatnak, míg Galiciában a helyi nyelv sorsa néhány minden anyagi eszközt nélkülöző értelmiségi szívügye.

A modern katalán irodalmi és köznyelv vezérvonalának kidolgozása az 1907-ben alapított katalán akadémia, az Institut d'Estudis Catalans, és személy szerint Pompeu Fabra /1868 - 1948/ érdeme volt. A neolatin világ nagy nemzeti nyelveinek a problematikáját kiválóan ismerő Fabra sokat idézett célja nem a középkori katalán feltámasztása

volt, hanem annak a modern, az élet minden területén alkalmazható nyelvnek a kodifikálása, amellyé kedvezőbb körülmények között a középkori katalán fejlődött volna.¹¹ Munkájában a testvérmesetek tapasztalatait alkalmazta azokra a nyelvi adatokra, amelyeket középkori és modern irodalmi művekből, valamint a gallegónál sokkal kevésbé elspanyolosodott, sőt helyenként nagy tisztasággal megőrzött beszélt nyelvből gyűjtött össze. Bár szándéka szerint Fabra a modern nyelv normáinak a kialakításakor valamennyi katalán dialektust figyelembe vette, munkájában kétségtelenül leginkább a Katalóniában, és ezen belül a Barcelonában beszélt katalánra támaszkodott. Nem is tehetett másképp, hiszen a századelőn Valencia és a Baleárok modern irodalmi hagyományai eltűrpültek a pezsgő barcelonai irodalmi élet eredményei mellett. Arról sem szabad megfeledkezünk, hogy a katalán nyelvjárások tudományos felmérése Fabra munkásságának legkritikusabb szakaszában, a 10-es években még gyermekcipőben járt. Az irodalmi és a köznyelvnek egy meghatározott dialektusra való épülése persze természetes jelenség, és nem is jelenthetne problémát, ha a dekadencia századai alatt nem lazult volna meg a nyelvetterületet alkotó három nagy egység szolidaritása, ha Valencia és a Baleárok nem tartanának valamiféle katalán nyelvi imperializmustól. Így viszont az a furcsa helyzet alakult ki, hogy ma több katalán irodalmi norma létezik, a katalán nyelv irodalmi szinten is dialektusokra bomlik. Érdekes megfigyelni, hogy a katalán/valenciai/baleári hármas ta-

gozódás nem teljesen felel meg a dialektusok nyelvészeti rendszerének.¹² A Katalónia nyugati felében beszélt, rendkívül markáns, fonetikailag a déli, valenciai változatra emlékeztető, morfológiailag teljesen egyéni megoldásokat felmutató nyelvjárás ugyanis irodalmi szinten nem mutatkozik meg. A beszélők szolidaritása itt teljes a kulturális centrum szerepét betöltő Barcelonával.

Napjaink ismét magára találó Katalóniájának még lazák az intézményes kapcsolatai Valenciával és a Baleárokkal, és ezeknek a kapcsolatoknak gátat szab a spanyol alkotmány 145. cikkelye, amely tiltja az autonóm területek föderációját. Mégis feltűnő és biztató, hogy az 1980 tavaszán megalakult katalán kormány nyelvi ügyekkel megbízott államtitkára mallorcai. A frankóizmus negyven éve után ismét autonóm politikát folytató Katalónia kész arra, hogy felelősséggel mozdítsa elő a katalán irodalmi és köznyelv egységesítésének ügyét.

J e g y z e t e k

- 1 El Libro Español, 255. sz., marzo 1979, 136. o.; 267. sz., marzo 1980, 149. o.
- 2 Lásd Morvay Károly e kötetben szereplő előadását.
- 3 Cervantes: Don Quijote, I. rész, 6. fejezet.
- 4 Idézi A. Comas: Història de la literatura catalana, Barcelona 1972, IV. köt., p. 159.
- 5 J. L. Pensado: Interferencias estructurales castellano-gallegas: el problema de la geada y sus causas. Revista de Filología Española, LIII, 1970., pp. 27-44. A jelenség okait a nyelvi szubsztrátumban keresi. A. Zamora Vicente /Homenaje a Fritz Krüger/, Mendoza 1952, I, pp. 57-72.
- 6 D. Prieto: Contamios castelás no galego. Trayecto, Utrecht, 2. sz., abril 1980, pp. 53-74.
- 7 R. Carballo Calero: Particularidade morfolóxicas del lenguaje de Rosalia de Castro, Santiago de Compostela 1972.
- 8 C. Ferreiro: Donde el mundo se llama Celanova, Madrid, 1975.
- 9 Castelao: Cousas da vida, Vigo, 1971. p. 5.
- 10 Lásd C. Gisbert - J. M. Prats: España, un estado plurinacional, Barcelona, 1978. pp. 134-137. és 302-303.
- 11 A. M. Badia i Margarit: La llengua catalana ahir i avui, Barcelona, 1973. pp. 103-145.
- 12 A katalán nyelvjárásokról, összefoglaló mű hiányában, lásd A. M. Badia i Margarit: Gramática histórica catalana, Barcelona, 1951. pp. 65-80., valamint a Gran Enciclopedia Catalana català cikkét. IV. köt., Barcelona, 1973., különösen pp. 634-637.